

حفاظت از محیط زیست

در

آموزه‌های امام علی علیه السلام

نسرین صیادی اناری

انتشارات نو شناخت

سرشناسه	:	صیادی اناری، نسرين، ۱۳۴۴ - Sayadi Anari, Nasrin
عنوان و نام پدیدآور	:	حفاظت از محیط زیست در آموزه‌های امام علی (ع)/نسرین صیادی اناری.
مشخصات نشر	:	تهران: نو شناخت، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	:	۱۴۶ ص.
شابک	:	۹۷۸-۹۶۴-۸۳۶۶-۱۶-۷
وضعیت فهرست نویسی	:	فیپا
یادداشت	:	کتابنامه.
موضوع	:	علی بن ابی طالب (ع) ، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. -- دیدگاه درباره حفاظت محیط زیست
موضوع	:	Ali ibn Abi-talib, Imam I, 600-661 -- Views on environmental protection
موضوع	:	علی بن ابی طالب (ع) ، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. -- نهج البلاغه -- حفاظت محیط زیست
موضوع	:	Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol - Balaghah -- Environmental protection
موضوع	:	حفاظت محیط زیست -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع	:	Islam -- Environmental protection -- Religious aspects
رده بندی کنگره	:	۰۹
رده بندی دیویی	:	۱۷/۹۵۱۵
شماره کتابشناسی ملی	:	۵۹۶۹۲۱۳

حفاظت از محیط زیست در آموزه‌های امام علی علیه السلام

نسرین صیادی اناری

ویراستار فنی: معصومه فاطمی گرگانی

صفحه‌آرا: لعیا هاشمی اقدم

حروف‌چین: زهرا صیادی اناری

انتشارات نو شناخت

چاپ نخست: پاییز ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰,۰۰۰ تومان

حق چاپ و نشر محفوظ است.

انتشارات نو شناخت

۰۹۳۸۹۵۱۵۹۹۳

۰۹۳۸۶۵۸۱۸۷۱

www.noshenakht.com

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱۱	مقدمه.....
----	------------

فصل اول: مفاهیم

۱۹	مفهوم محیط زیست.....
۱۹	محیط زیست از نظر لغوی و اصطلاحی.....
۲۱	تعریف محیط زیست در اصطلاح امروز.....
۲۲	تفاوت محیط زیست با طبیعت.....
۲۲	انواع محیط زیست.....
۲۲	(۱) محیط زیست طبیعی.....
۲۳	(۲) محیط زیست اجتماعی.....
۲۳	(۳) محیط زیست مصنوعی.....
۲۴	تعریف محیط زیست از دیدگاه امام علی (ع).....

فصل دوم: اصول حفاظت از محیط زیست در آموزه های امام علی (ع)

۲۹	حفاظت از محیط زیست.....
۳۰	اصل نهی اعتداء در آموزه های امام علی (ع).....
۳۳	اصل نهی افساد.....
۳۷	ممنوعیت آلودگی هوا.....
۳۸	تأثیر بدی آب و هوا در اخلاق بشر.....
۴۰	ممنوعیت آلودگی آب.....
۴۰	ممنوعیت آلودگی خاک.....

فصل سوم: آسیب های وارده بر محیط زیست در آموزه های امام علی (ع)

۴۵	آسیب های زیست محیطی.....
۴۵	مفهوم تخریب محیط زیست.....
۴۶	مفهوم مصرف.....
۵۱	(الف) بهره برداری بی رویه از جنگل ها و مراتع.....
۵۴	(ب) بهره برداری بی رویه منابع آبی.....

۵۹	ج) استخراج بی‌رویه معادن.....
۶۰	آلودگی محیط‌زیست.....
۶۱	اقسام آلودگی‌های زیست‌محیطی.....
۶۲	۱) آلودگی آب.....
۶۷	۲) آلودگی هوا.....
۶۹	اثرات مخرب باران‌های اسیدی.....
۷۰	آلودگی هوا و تخریب لایه اوزون.....
۷۲	۳) آلودگی خاک.....
۷۲	اهمیت و ارزش خاک.....
۷۵	۴) آلودگی صوتی.....
۷۸	۵) آلودگی نوری.....
۷۹	۶) آلودگی بصری.....

فصل چهارم: راهکارهای پیشگیرانه رفع آسیب‌های محیط‌زیست در آموزه‌های امام علی (ع)

۸۳	راهکارهای اخلاقی.....
۸۳	اصول اخلاقی حفاظت محیط‌زیست در اسلام.....
۸۸	امانتداری در حفظ محیط‌زیست.....
۹۳	شکر نعمت الهی.....
۹۴	پرهیز از کفران نعمت.....
۹۹	رعایت حقوق حیوانات در آموزه‌های امام علی (ع).....
۱۰۰	تأکید حقوق حیوانات در نهج‌البلاغه.....
۱۰۳	سیره‌ی علوی و اهتمام به پرندگان.....
۱۰۷	راهکارهای فرهنگی.....
۱۰۸	امر به معروف و نهی از منکر.....
۱۱۳	اعتدال و میانه‌روی در مصرف.....
۱۱۶	راهکارهای زیست‌محیطی و حفظ پوشش گیاهی در آموزه‌های امام علی (ع).....
۱۱۷	اهمیت درختان و گیاهان و حفاظت از آنها.....
۱۲۰	اهتمام امام علی (ع) به حفر قنات و چاه آب.....
۱۲۲	نقش فضای سبز در کاهش آلودگی هوا.....
۱۲۳	راه‌های پیشگیری از تخریب فضای سبز.....
۱۲۴	راهکارهای بهداشتی.....
۱۲۵	بهداشت فردی.....

۱۲۷	 بهداشت عمومی و اماکن
۱۳۰	 راهکارهای شرعی
۱۳۰	 قاعده لا ضرر
۱۳۱	 قاعده اتلاف
۱۳۳	 نتایج
۱۳۵	 پیشنهادات
۱۳۹	 فهرست منابع
۱۳۹	 منابع فارسی
۱۴۲	 منابع عربی
۱۴۵	 سایرها و نرم افزارها

مقدمه

بدون شک محیط‌زیست سالم یکی از نعمت‌های الهی و بخشی از نظام خلقت می‌باشد که ریشه در جهان‌بینی توحیدی دارد؛ یعنی جهان و هر آنچه در اوست، تصویری از خداوند واحد است. در اسلام هرگونه رفتاری که منجر به تخریب در عرصه محیط‌زیست شود، نهی شده است؛ چرا که خداوند بارها در قرآن کریم درباره ایجاد فساد در روی زمین هشدار داده است. دین‌پژوهان اعلام کرده‌اند که توجه به ارزش‌های اخلاقی و مذهبی، تضمینی برای حفاظت از محیط‌زیست است. آنها معتقدند که انسان‌ها علاوه بر اجرای قوانین باید استانداردهای اخلاقی را نیز مراعات کنند تا به اهداف پایدار خود دست یابند. در دین اسلام حفاظت از محیط‌زیست که سلسله‌ای از نسل‌های بعدی باید در آن حیات اجتماعی روبه رشدی داشته باشند، یک وظیفه دینی تلقی می‌شود. خداوند طبیعت را هدف‌مند و هدف‌دار آفریده و تمام مخلوقات را به لحاظ کمیت، کیفیت به‌اندازه و متناسب آفریده است. دین مبین اسلام مملو از توصیه‌های حفاظتی از آنچه خداوند آفریده است، می‌باشد و این به مفهوم حفاظت از محل زیستن مخلوقات و یا همان حفاظت از محیط‌زیست است و این نوشتار بر آن است که در سه مرحله اصول‌ها، آسیب‌ها و راهکارهای حفاظت از محیط‌زیست در آموزه‌های علوی مورد بحث و بررسی قرار گیرد؛ و راهکارهای مناسبی از منظر دین جهت پیشگیری از آسیب زدن به محیط‌زیست و شیوه نوینی در قالب آموزه‌های اخلاقی دینی حفاظت از محیط‌زیست را ارائه دهد.

لذا در این نوشتار سؤالات و فرضیات زیر را مورد بررسی قرار خواهیم داد:

- ۱- اصول حفاظت از محیط‌زیست در آموزه‌های امام علی (ع) چیست؟
- ۲- آسیب‌های وارد بر محیط‌زیست از دیدگاه امام علی (ع) چیست؟
- ۳- راهکارهای حفاظت از محیط‌زیست در آموزه‌های امام علی (ع) چیست؟

در این نوشته در برابر سؤالات یادشده فرضیات زیر را براساس علم اجمالی می‌توان مطرح کرد:

۱- اصول حفاظت از محیط‌زیست در آموزه‌های امام علی (ع) دارای دو جنبهٔ ایجابی و سلبی است که به ترتیب عبارت‌اند از: اصل آباد کردن محیط‌زیست، اصل عدم اعتداء و اصل عدم افساد که اعتداء و افساد در زمین اعم از خشکی و دریا به دست انسان به وجود می‌آید.

۲- آسیب‌های وارد بر محیط‌زیست در آموزه‌های امام علی (ع) در حوزهٔ کلی تخریب محیط‌زیست قرار می‌گیرد که برخی از آنها عبارت‌اند از: آسیب‌های مربوط به تخریب، تخریب لایهٔ اوزن، تخریب منابع طبیعی از جمله مراتع و جنگل‌ها، استخراج بی‌رویهٔ معادن و منابع زیرزمینی و مصرف بی‌رویهٔ منابع آبی و آسیب‌های مربوط به آلودگی محیط‌زیست از جمله آلوده کردن آب‌ها، هوا و خاک و آلودگی صوتی، نوری و بصری می‌باشد.

۳- راهکارهای پیشگیری و رفع آسیب‌های وارد بر محیط‌زیست در آموزه‌های امام علی (ع) چیست؟

این راهکارها در چهار دستهٔ کلی اخلاقی، فرهنگی، بهداشتی و فقهی قابل دسته‌بندی است که از جمله می‌توان به اخلاق کاربردی در محیط‌زیست از جمله رعایت حقوق حیوانات و در بُعد فرهنگی امر به معروف و نهی از منکر در حفاظت از محیط‌زیست و ایجاد فضای سبز و پوشش گیاهی از جمله درختکاری و در بُعد بهداشتی، رعایت بهداشت فردی و عمومی و اماکن و نیز در بُعد فقهی به قاعدهٔ لاضرر و قاعدهٔ اتلاف اشاره کرد.

محیط‌زیست و عناصر پاک طبیعت از جمله مواهب بزرگ خداوند است که در دنیای امروز روز به روز بخش زیادی از آنها در این کرهٔ خاکی رو به نابودی می‌رود؛ بدین ترتیب، کمبود منابع آبی، آلودگی آب، خاک، هوا و تخریب جنگل‌ها و مراتع مشکلاتی را برای جهان امروز به وجود آورده است. امروزه مسئله محیط‌زیست سالم در روی کرهٔ زمین به صورت نگرانی جدی درآمده است. ابعاد مختلف بحران محیط‌زیست که امروزه افکار جهانی را تحت تأثیر قرار داده، حاصل بهره‌برداری نامناسب و عدم مدیریت درست در عرصه محیط‌زیست است. این گونه اقدامات مخرب چه از ناحیه فرد و یا از ناحیه حکومت باشد، مغایر با فرامین الهی است؛ چرا که خداوند تخریب و نابودی محیط‌زیست را نمی‌پذیرد. در این اثر حفاظت از محیط‌زیست از نظر علمی و

شریعت اسلامی، در حد توان مطرح و بررسی می‌شود. بدین منظور اصلی‌ترین منبع اعتقادی مسلمانان، قرآن کریم و سپس منابع روایی پیشوایان معصوم علیهم‌السلام مورد بررسی قرار گرفته است. از این رو، در بیشتر موارد، به قرآن کریم و روایت‌های برگرفته از منابع اصیل فقه امامیه و منابع روایی اهل سنت با تکیه بر آموزه‌های امام علی علیه‌السلام استناد خواهد شد. اهمیت این کتاب در آن است که پیش از آنکه دانشمندان جهان به مسائل مختلف زیست محیطی بپردازند، دین اسلام قرن‌ها پیش، به این امر مهم توجه داشته و دستورالعمل‌ها و راهکارهای حفاظت از محیط زیست را در قالب اصول و احکام دینی بیان داشته است.

مدفوع حفاظت محیط زیست و طبیعت یکی از اصلی‌ترین لازمه‌های ایجاد توسعه پایدار می‌باشد. دین مسلمانانه مکتبی کامل و راهنمای حقیقی انسان‌ها در زندگی و مسیر رشد و سعادت است، به تمام ابعاد زندگی انسان، اعم از جسمی و روحی توجه کامل دارد؛ و محیط پاک و سالم بستر رشد این در بُعد وجودی انسان است. طبق آموزه‌های دینی، حفاظت از محیط زیست علاوه بر یک حق همگانی، تکلیف عمومی است که برعهده بندگان خدا قرار گرفته است و حفاظت از محیط زیست باید به صورت یک فرهنگ عمومی در جامعه نهادینه گردد.

اسلام در کلیه شئون و روابط انسانی دست نهاده و برای همه آنها مقرراتی وضع نموده است؛ لیکن این بدان معنا نیست که برای هر موضوعی با عنوان ویژه و متداول امروزی آن، حکم خاصی مقرر داشته باشد؛ مسئله محیط زیست نیز از همین قبیل است. به یقین در هیچ یک از منابع اسلامی تحت عنوان محیط زیست حکمی مطرح نشده است ولی بدون تردید درباره آب، هوا، زمین، پاکی و ناپاکی، آتش سوزی و مسائلی از این قبیل، آیات، احادیث و احکام زیادی وجود دارد که به کمک آنها می‌توان مقررات دقیقی برای مسائل و محیط زیست به دست آورد. از جمله در کتاب کُنز العمال از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نقل شده است که فرمود: «از زمین محافظت کنید به درستی که آن مادر شماست». امام علی علیه‌السلام در نامه ۵۳ خطاب به مالک اشتر می‌فرماید: «اهتمام تو به آباد نمودن زمین بیشتر از همت گماردن تو به جمع درآمد باشد». از این سخن گهربار نیز می‌توان این نکته را دریافت که محیط زیست و طبیعت، ثروتی عظیم است که با حفظ و نگهداری آن، علاوه بر جلوگیری از هدررفت سرمایه عظیم خدادادی، بستر و زمینه رشد و توسعه اجتماعی و اقتصادی به صورت پایدار فراهم می‌شود. این نوشتار بر آن است که اصول و

آسیب‌ها و راهکارهای حفاظت از محیط‌زیست در آموزه‌های امام علی (ع) را مورد بررسی قرار دهد و از این طریق شیوه مناسب و شایسته برای پیشگیری از تخریب بیشتر محیط‌زیست و حفاظت از آن را به دست آورد.

در قرآن کریم آیات متعدد و اصولی در جهت حفاظت از محیط‌زیست و طبیعت آمده است و نگاه دین اسلام به این موضوع مورد توجه پژوهشگران اسلامی قرار گرفته و آثاری در این زمینه به صورت پراکنده به نگارش در آمده است که به برخی از آنها اشاره می‌گردد. از جمله کتاب‌های روایی شامل کتاب المحاسن، اثر احمد بن محمد بن خالد البرقی و علل الشرایع و الخصال که هر دو اثر شرح صدوق و کافی، اثر کلینی و بحار الانوار، علامه مجلسی و شروح نهج البلاغه ابن میثم و ادراکی الحدید به تناسب موضوع اشاره داشته‌اند. در دوران حاضر کتاب‌های زیادی نگاشته شده است. از جمله محیط‌زیست در اسلام تألیف آیت‌الله جوادی آملی و کتاب مفاتیح الحیاة تألیف ایمان که فصل پنجم این کتاب به بحث محیط‌زیست اختصاص دارد و کتاب فقه البیئة سید محمد حسینی شیرازی و همچنین کتاب طبیعت و محیط‌زیست از دیدگاه اسلام تألیف سید محمد حسینی و کتاب محیط‌زیست در اسلام، اثر عسگری کریمی اسلامپور و کتاب‌های نویسندگان خارجی شامل: شناخت محیط‌زیست زمین سیاره زنده، اثر دانیل بوتکن، ترجمه عبدالحسین، چاپ داده و حقوق محیط‌زیست، اثر الکساندر کیس، ترجمه محمد حسن حبیبی و زیستن در محیط زیست، اثر جی تی میلر، ترجمه مجید مخدوم و مقالات زیادی تحت عنوان اسلام و محیط‌زیست تألیف گردیده است که از جمله آنان می‌توان به مقاله «نشانه‌های خدا در طبیعت» تألیف علیرضا - بازی که در این مقاله اشاره به منابع طبیعی در قرآن دارد و مقاله‌ای تحت عنوان «نگرش فکری و فلسفی اسلام در مورد محیط‌زیست» تألیف فاطمه السادات بنو فاطمه که ایشان به بررسی گیاهان در قرآن و روایاتی از معصومین در این زمینه پرداخته است و همچنین مقاله‌ای با عنوان «تأثیر محیط‌زیست و طبیعت بر تن و روان آدمی» تألیف محمد حسن رستمی که در این مقاله به اهمیت طبیعت در قرآن و تأثیر آن بر جسم و جان از نگاه دانشمندان مسلمان پرداخته است؛ و همچنین به طور خاص در مورد دیدگاه امام علی (ع) آثار بسیار محدود و مختصری وجود دارد از جمله مقاله «نگاهی به حقوق حیوانات در اخلاق محیط‌زیست اسلام از منظر نهج البلاغه».

تألیف پروانه رضایی و همچنین مقاله‌ای تحت عنوان «احترام به طبیعت از منظر امام علی (علیه السلام)» تألیف بتول آراسته‌فرد وجود دارد؛ اما به‌طور اخص و تفصیلی دیدگاه‌ها و آموزه‌های امام علی (علیه السلام) با این رویکرد موردتوجه قرار نگرفته و این نوشتار به‌دنبال بررسی آن است.

در این کتاب می‌کوشیم آموزه‌های امام علی (علیه السلام) در خصوص حفاظت و بهره‌برداری صحیح از محیط‌زیست را طی چهار فصل موردبررسی قرار دهیم.

فصل اول در بیان کلیات و مفاهیم است؛ در این فصل تعریف محیط‌زیست از دیدگاه‌های مختلف از جمله روایات امام علی (علیه السلام) و معنی لغوی و اصطلاحی آن بیان شده است، همچنین ضرورت اهمیت محیط‌زیست از جنبه‌های مختلف موردبررسی قرار گرفته است؛ در فصل دوم به اصول حفاظت از محیط‌زیست که به اصل نهی اعتداء و اصل نهی افساد اشاره شده است؛ در فصل سوم به آسیب‌های وارسی بر محیط‌زیست که در این فصل بر ممنوعیت تخریب و آلودگی محیط‌زیست و طبیعت از جمله آلودگی آب، هوا و خاک بیان شده است؛ در فصل چهارم به راهکارهای پیشگیری و رفع آسیب‌های وارده بر محیط‌زیست اشاره دارد که در این فصل به راهکارهای اخلاقی، فرهنگی، بهداشتی و فقهی و در بُعد اخلاقی به اصول اخلاقی محیط‌زیست در اسلام که در زمینه تقوا و عمل صالح، معاد و پاسخگویی انسان نسبت به عملکرد او در قبال نعمت‌های خداوند و حفاظت از آنها و رعایت حقوق حیوانات به تفصیل بیان شده است و در زمینه فرهنگی بر اصل اجرای امر به معروف و نهی از منکر و ایجاد فضای سبز از جمله درختکاری، و در زمینه بهداشتی به رعایت بهداشت فردی، عمومی و اماکن و در بُعد فقهی به قاعده «لاضرر»، قاعده «اتلاف»، در نهایت نتیجه‌گیری و پیشنهادات می‌باشد که در این بخش راهکارهایی به منظور پایداری محیط‌زیست پیشنهاد گردیده است.

در این کتاب ذکر چند نکته حائز اهمیت است؛ در ترجمه آیات «قرآن حکیم» ترجمه ناصر مکارم شیرازی، ترجمه «نهج البلاغه» از سید محمد مهدی جعفری با کمی تصرف و تلخیص ترجمه و شرح فیض الاسلام به تصحیح صبحی صالح استفاده شده است. از کتاب‌های فقهی و روایی از جمله مهم‌ترین آنها فقه البیّنة سید محمد حسینی شیرازی و بحار الانوار، کافی و کتاب‌های تفسیری مانند تفسیر التبیان شیخ طوسی، المیزان علامه طباطبایی و تفسیر نمونه

مکارم شیرازی و نیز از کتاب های لغت فارسی و عربی، پایان نامه های دانشگاه های مختلف و مقالات مجلات معتبر داخلی و خارجی نیز بهره گرفته شد و نیز از مجموعه مقالات همایش های ملی و بین المللی و از سایت های علمی و معتبر اینترنتی و نرم افزارهای مختلف از جمله نرم افزار قاموس النور، قاموس فرهنگ لغت عربی، مکتبه اهل البیت، مکتبه الشامله، جامع فقه اهل البیت و حدیث اهل البیت و منهج النور استفاده گردیده است.

در خاتمه بر خرد لازم می دانم از همراهی دختر عزیزم زهرا صیادی اناری که در تایپ و تنظیم منابع این اثر بذل هیچ کوششی فروگذار نکردند سپاسگزاری نمایم و همچنین از مساعی مسئولان انتشارات نوشت خست سپاسگزاری کنم که زحمت انتشار این اثر را برعهده گرفتند.

نسرین صیادی اناری

تابستان ۱۳۹۸